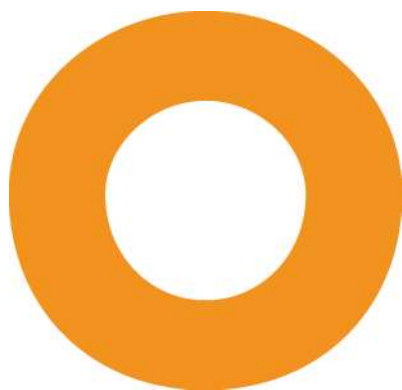

Gl. Toftegård 3

TAK 1723 Rapport om bebyggelse fra jernalderen

Af Bo Jensen, arkæolog, Kroppedal museum

Introduktion

Udgravningen dokumenterede et hegn og ni huse fra jernalder, og et område med gruber. I flere af disse fremkom jernalderkeramik. Der er ikke daterede fund fra andre dele af oldtiden på bebyggelsen, og alle husene er af typer, der er typiske for jernalder. Vi kan ikke datere dem helt præcist. De fleste af husene skal rimeligvis dateres til romersk jernalder, men en gruppe kan være fra den foregående periode, førromersk jernalder, og et enkelt hus kan være fra den efterfølgende, germansk jernalder. Fra førromersk jernalder stammer utvivlsomt en dekoreret ildbuk. Dermed dækker jernalderbebyggelsen en periode på omkring 1000 år, fra de sidste århundrede før vor tidsregning op til måske 700-tallet efter. På marken lige øst for udgravningen har vi opsamlet spredte stenredskaber, sandsynligvis fra en boplads fra yngre bondestenalder, cirka 2.800 til 1.800 før vor tidsregning.

Undersøgelsens forhistorie

Dette er den tredje udgravning på Gl. Toftegård. Den første udgravning, Gl. Toftegård 1, omfattede det område, hvor Egedal Rådhus nu ligger (TAK 1470), den anden udgravning, Gl. Toftegård 2, omfattede et areal lige øst for rådhuset (TAK 1662). De tidligere udgravninger afslørede bebyggelse fra flere perioder af oldtiden. Der er desuden en række kendte oldtidslevn fra nærområdet, blandt dem en sløjfet dysse og et moseskelet (010607 sb. 6 og sb. 92). Derfor var Kroppedal museum særligt interesseret, da kommunen erklærede sin hensigt om at byggemodne området. Vi anbefaler altid forundersøgelser, hvis der er risiko for at nybyggeri vil berøre oldtidslevn, men i dette tilfælde var sandsynligheden for oldtidslevn i området højere end sædvanligt.

Kommunen kontaktede museet den 08-02-2016, museet udarbejdede et budget for forundersøgelsen, og dette blev godkendt af Slots- og kulturstyrelsen den 06-04-2016. Prøvegravningen begyndte den 19-09-2016 og sluttede i felten 05-10-2016 efter 13 feltarbejdsdage. Under prøvegravningen blev et lille hus fra yngre jernalder udgravet i den sydligste del af Gl. Toftegård 3 (K1). Desuden påviste prøvegravningen større, sammenhængende arealer med oldtidsbebyggelse i den nordlige del af området. På baggrund af denne prøvegravning udarbejdede Kroppedal museum et budget for en egentlig udgravning af et mindre areal i den nordlige del af det prøvegravede område. Kommunen accepterede dette den 24-10-2016.

Udgravningen begyndte den 29-11-2016 og afsluttedes i felten den 21-12-2016. Vi var i felten henover tre uger (15 arbejdsdage), men valgte at bruge tre arbejdsdage på registreringsopgaver inde på museet, da vejret umuliggjorde fagligt forsvarligt arkæologi. Den egentlige undersøgelse afslørede ni strukturer (K2 til K10) og et stort antal løse anlæg.

Landskab og geologi

Terrænet er kuperet med mange lokale stigninger og fald. Der er højdedrag udenfor den egentlige udgravning, mod nordvest og nordøst, og en lokal sænkning mellem disse i udgravningens nordkant. Fra nord falder terrænet mod syd. Ingen af disse højdeforskelle er dramatiske, men de er store nok til at opdele landskabet i et antal lavtliggende vådområder og højere, tørre bakker. Prøvegravningen afslørede, at der i oldtiden havde været små moseområder, med tørvetilvækst, nordøst for og syd for den egentlige udgravnings areal.

Fund af golfbolde vidner om, at arealet især udnyttes rekreativt. Golfboldene er ikke hjemtaget til museets samlinger.

Arbejdsgang: først fjerner vi overjorden med gravemaskine...

... så renser vi fladen og snitter anlæggene med skovl, spade og murerske...

Udgravningens forløb

Udgravningen bestod af en prøvegravning og en egentlig udgravning.

Prøvegravningen begyndte den 19-09-2016 og sluttede i felten 05-10-2016 efter 13 feltarbejdsdage. Jeg var til stede alle dage, museumsteknikker Kenneth Paulmann var til stede næsten alle dage, og museumsteknikker Jan Poulsen målte op, når der var behov for dette. Vejret var tørt de fleste dage, og jorden var påfaldende tør. Solen stod sent op, og det lave lys vanskeliggjorde i nogle tilfælde vore observationer. Mulighederne for arkæologiske observationer var god, men ikke ideelle.

Den egentlige udgravning begyndte den 29-11-2016 og afsluttedes i felten den 21-12-2016. Vi var i felten henover tre uger (15 arbejdsdage). Jeg var til stede alle arbejdsdage, udgravningsassistenter Søren Pedersen og Daniel Toftegaard var til stede næsten alle dage, og museumsteknikker Jan Poulsen målte op, når der var behov for dette. Gravemaskinen var en 45 tons maskine fra firmaet Arne Madsen, Taastrup.

Vejret var mildt for december, men decembervejr er aldrig optimalt udendørs arbejdsvejr. Vi havde kun en dag med hård frost og kun to dage med uforudset, hård regn, men valgte som nævnt at afbryde feltarbejdet på grund af varslet dårligt vejr i yderligere tre dage. De fleste dage var det ikke meget koldt (cirka 2 grader ved middagstid), men det lave lys vanskeliggjorde i nogle tilfælde vore observationer. Især sidst på udgravningen led vi under, at solen stod op sent og gik ned tidligt. December 2016 var usædvanligt tør, hvilket lettede vort arbejde meget. Modsat mange jernaldergravninger på lerjord havde vi ikke væsentlige problemer med vand på feltet eller i anlæggene.

Metode

For at se de arkæologiske levn, må vi først fjerne den forstyrrede pløjjord. Det gør vi med gravemaskine. På Gl. Toftegård, som de fleste steder i Danmark, er undergrunden lysere end mulden. Hvor fortidens mennesker har gravet et hul og fyldt det op igen, vil det typisk fremstå som en mørk plet. Vi ridsede disse mørkefarvningsomrids med hjørnet af en skovl, og målte deres form ind med GPS. Herefter undersøgte vi anlæggene ved at grave grøfter igennem dem, så vi kunne se en lodret profil.

I prøvegravningen fulgte vi Slots- og kulturstyrelsens retningslinjer, og undersøgte langt det meste af arealet med to meter brede søgegrøfter, trukket med 15 meters afstand, orienteret nordøst-sydvest. Flere steder i denne prøvegravning var undersøgelsens areal så langt og smalt, at vi valgte at orientere grøfterne nord-syd i stedet for nordøst-sydvest. På store, sammenhængende arealer ved vi af erfaring, at søgegrøfter på skrå af verdenshjørnerne giver de bedste resultater, men på meget smalle arealer mister vi overblikket, og her har vi brug for en anden strategi. Vi snittede udvalgte anlæg i disse grøfter, primært med henblik på at etablere om der var tale om stolpehuller. Gennemgående undersøgte vi ikke de anlæg yderligere, som i fladen sikkert kunne identificeres som gruber eller kogestensgruber. Hvor profilsnittene bekræftede, at anlæggene var stolpehuller, udvidede vi grøfterne til små felter, for at afklare, om stolpehullerne indgik i større strukturer. Desuden udvidede vi lejlighedsvis grøfterne for at frilægge større gruber. I løbet af prøvegravningen frilagde vi det lille hus 1 i hele dettes udstrækning.

Vi supplerede dette standardsystem med enkelte andre grøfter: i nordvest lagde vi én grøft nogenlunde nordvest-sydøst, for at a-

... og endeligt tegner vi profilerne i fast målestok.

Prøvegravningen bestod af parallelle grøfter. På Gl. Toftegård havde vi den luksus, at kunne få et overblik fra Føtex tag.

Hus K1 fra vest.

Hus K1 er en lille økonomibygning fra yngre jernalder. Den er sandsynligvis satellit til en hovedbygning udenfor det areal, der er undersøgt i denne udgravning. K1 ligger i det sydøstlige hjørne af udgravningen, nær moderne vej.

fklare udstrækningen på et lille tørveområde, tolket som et gammelt dødishul (grøft 1); lidt længere sydpå etablerede vi to ekstragrøfter, for at afgrænse en påvist bebyggelse (grøft 55 og 56); tilsvarende etablerede vi en ekstragrøft langs arealets nordkant (grøft 57); i øst etablerede vi en ekstra grønft, fordi fladeopsamling af stenredskaber antydede aktivitet i neolitikum (grøft 61); og i vest lagde vi tre grønfter mellem de lange grønfter, for at afgrænse et område med talrige gruber (grøft 58 til 60). Alle grønfter er nummereret i den rækkefølge, de blev dokumenteret.

I den egentlige udgravning åbnede vi fem felter omkring de strukturer, der var påvist i prøvegravningen. Felt 1 til 4 rummede huse, og her var vort hovedmål, at afdække disse i deres helhed og forstå deres relationer til andre aktiviteter på området. I felt 5 havde vi derimod som mål at undersøge den store koncentration af gruber, der var påvist i prøvegravningen. Vi havde ingen ambition om at afdække denne i sin helhed, men prioriterede at afdække et repræsentativt udvalg af gruberne og få dem undersøgt.

I den egentlige udgravning undersøgte vi alle de anlæg, der var blotlagt i deres helhed. På felt 5 fravalgte vi at undersøge anlæg, der kun var delvist blotlagt, fordi det er umuligt at vurdere, om den blotlagte del af en amorf grube er repræsentativ.

Vi snittede alle anlæg med spade og ske, og tegnede profiler af disse snit i målestok 1:20. Dette tjener tre mål: at undersøge, om pletterne overhovedet er nedgravninger eller blot naturlige forstyrrelser af undergrunden; at skelne mellem stolpehuller og gruber; og at afklare, om de påviste stolpehuller indgår i større strukturer, og, modsvarende, om de strukturer, vi mente at se i fladen, også bestod af genkendelige stolpehuller, ensartede i snit.

I de ni strukturer, K2 til K10 snittede vi næsten alle stolpehuller på tværs af konstruktionens længdeakse (snit nord/syd eller nordøst/sydvest). Alle andre steder snittede vi anlæggene langs deres egen længdeakse. Erfaringen viser, at dette giver de bedste muligheder for at forstå anlæggets form. Da der var tydelige stolpespor i mange af stolpehullerne, tog vi jordprøver af alle stolpehuller i huskonstruktioner, af stolpesporet hvor muligt. Vi skal senere flottere disse jordprøver, i håbet om at finde forkullet materiale til en C14-datering. I hegnet K10 var der ingen stolpespor, og vi fravalgte jordprøver herfra, da det er diskutabelt, om C14-fra disse ville kunne datere hegnets brugstid.

Resultater

Prøvegravningen viste, at store arealer kunne frigives uden yderligere undersøgelser, enten fordi der aldrig havde været bebyggelse fra oldtiden på dem, eller fordi alle spor var ødelagt. For eksempel prøvegravede vi en lavtliggende mark helt nede ved Stenløse Å, hvor prøvegrøfterne afslørede et jævnt lag af tørv og delvist omsat organisk materiale over rent, lyst ler. Her har altså været vådeng indtil åen blev rettet op, og området har for vådt til bebyggelse. Vi så ingen spor af andre aktiviteter i dette område. Et andet eksempel er det store areal mellem hus K1 og stien: et gammelt luftfoto viser, at der var byggeplads her under byggeriet af Frederikssundvej, og vores udgravning afslørede store mængder byggeaffald og påkørt jord. Det betyder, at alle levn fra oldtiden er ødelagt.

Det vigtigste resultat af den egentlige udgravning var de ti strukturer, K1 til K10. De skal kort præsenteres her:

Hus K1 fra syd.

Hus K2 fra syd.

Hus K2 fra vest.

De treskibede huse

Fra sen bondestenalder (cirka 2.000 før vor tidsregning) til middelalderens begyndelse (cirka 1.100 efter vor tidsregning) er dansk arkæologi domineret af treskibede langhuse. Disse huse ligger altid øst-vest. De er bygget med en solid tagbærende stolpekonstruktion, der stod inde i huset, og lette vægge, der stod længere ude og ikke bar taget. De tagbærende stolper er opstillet i par, nord-syd, og i rækker, øst-vest. De to stolperækker deler derfor huset i tre "skibe" på langs. Disse stolpepar bar A-formede spær, der bar langsgående lægter, der bar taget. Taget var sandsynligvis næsten altid et stråtag, og erfaringen viser, at stråtag skal have en hældning på cirka 45 grader, for at fungere optimalt.

Da væggene ikke skulle bære tagets vægt, kunne de bygges lette. På andre pladser har vi fundet brændt lerklining, der viser, at væggene var bygget som et skelet af vidjeflet, tætnet med ler. Dette ler overlever kun arkæologisk, hvis det er blevet brændt, typisk fordi huset er brændt ned. Ellers bliver gammel lerklining hurtigt nedbrudt af vand, så snart huset er væk. Ofte ser vi også store gruber nær husene, hvor man har taget ler til væggene, men i andre tilfælde kan væggene have været bygget af planker. Uanset, om de var vidjeflettede eller plankebyggede, skulle væggene stå fast, og der har nok været jordgravede stolper i alle vægge. Da disse stolper ikke var vægtbærende, stod de ikke meget dybt. Derfor finder vi sjældent spor af dem. På Gl. Toftegård har vi nogle få, mulige eksempler, der viser, at væggene kan have stået cirka 120 cm ude fra den tagbærende konstruktion.

Husene havde døre og ildsteder, men disse har sjældent efterladt sig spor. Det er muligt at lave en dør uden jordgravede stolper. Alligevel har vi undertiden eksempler på stolpehuller fra dørkonstruktioner, især i ældre jernalder. På Gl. Toftegård kan der være en sådan dørkonstruktion i hus K2. Ildstederne ser vi derimod næsten aldrig. De lå højt, ovenpå gulvet, så de er pløjet væk i dag. Detaljer som vinduer og røghuller i taget kan vi kun gætte på. De efterlader sig ikke arkæologiske spor. Den mulige dørkonstruktion i hus K2 og vægstolperne i hus K5 viser, at væggene stod cirka 120 cm ude fra den tagbærende konstruktion. I det andre huse har vi ingen klare spor af væggen, så der må vi gå ud fra, at observationerne fra K2 og K5 kan overføres.

Jeg tolker strukturerne i felt 3 (K7, K8 og K9) som firstolpeanlæg. Firstolpeanlæg er en udbredt, men noget dårligt forstået, bygningstype fra jernalderen. De består af fire stolper, opstillet i et kvadrat, og stolpehullerne er ofte så overfladiske, at anlæggene må tolkes som lette konstruktioner. Det har været foreslået, at de svarer til de staklader, der kendes fra landbosamfund op i historisk tid. Staklader er strukturer med et let tag, men uden vægge. De blev blandt andet brugt til at tørre halm. Det lette tag beskyttede mod regnen, mens de åbne sider gav god udluftning, og staklader kunne bygges med langt mindre arbejde, end lukkede bygninger. I nyere tid har man i hele Nordvesteuropa bygget staklader med tage, der kunne hæves eller sænkes efter behov, men om det var tilfældet allerede i jernalderen, kan vi kun spekulere på.

K1

Treskibet langhus med tre bevarede stolpepar. Disse stolper er kun bevaret cirka 10 cm under mulden, og det er tænkeligt, at andre, lidt mere overfladiske stolpepar, er gået tabt. Sættene er lange og smalle, hvilket antyder en datering til germansk jernalder. Huset er bredere på midten, smallere mod enderne, og også dette træk

Hus K3 fra syd.

Hus K3 fra øst.

Hus K4 fra syd.

er typisk for germansk jernalder (400-750 efter vor tidsregning). Stolpehullerne er ganske ens, med lodrette sider og flad bund, ofte med bevarede stolpespor, og med ringe dybde under mulden. Huset ligger isoleret og uforstyrret, kun omgivet af nogle få gruber, og disse kan være meget senere.

Der er ikke spor af væg, dør eller andre konstruktionsdetaljer, rimeligvis fordi disse ikke var så dybt funderet som de tagbærende stolper.

Den tagbærende konstruktion måler 7,30 gange 140 cm. Hvis væggene har stået 1,20 meter ude fra de tagbærende stolper, har huset målt 9,80 gange 3,80 meter, med et gulvareal på cirka 28 kvadratmeter. Det er alt for lille til at være et rimeligt beboelseshus fra oldtiden, og især fra yngre jernalder, hvor husene generelt er imponerende store. Bygningen må tolkes som en økonomibygning.

K2

Treskribet langhus med fire sæt tagbærende stolper og to dørstolper. Det er muligt, at huset fortsætter mod vest, udenfor udgravningsgrænsen. Tagstolperne er meget uens, og parret A167 og A170 markant mørkere og dybere end de øvrige.

Nord og syd for huset er påvist mulige dørstolper. Dørkonstruktionerne består normalt af to eller endda fire stolper hver, og de mulige dørkonstruktioner i K2 ville fremstå langt mere troværdigt, hvis vi kunne påvise to stolper mere. Terrænet falder en smule mod øst, og fylden i de mulige dørstolper var meget lys, så dørstolper øst for de anerkendte kan være gået tabt, men dørkonstruktionen må beskrives som spekulativ.

Den dokumenterede del af huset er asymmetrisk. Det antyder, at de fire vestlige stolper i den tagbærende konstruktion reelt udgør et midterrum i huset, og huset har strakt sig lige så langt vest for, som øst for dette rum. Det er ikke usædvanligt, at de to midterste stolpepar står med meget større afstand i husets længderetning, end alle andre stolper. De meget korte sæt i østenden og den mulige dørkonstruktion tyder begge på en datering til ældre romersk jernalder.

Den tagbærende konstruktion dækker et område på 6,5 gange 2,50 meter, men er ikke sikkert afgrænset mod vest. Hvis væggene stod 1,20 meter ude fra den tagbærende konstruktion, målte huset mindst 9,00 gange 5,00 meter, med 45 kvadratmeter gulvareal. Det er meget beskedent for et jernalderhus, og hvis huset ikke var større end dette, er det rimeligvis en økonomibygning. Hvis huset er symmetrisk, kan det være 12,5 meter langt, med et gulvareal på cirka 62 kvadratmeter. Der er så rimeligvis tale om en lille hovedbygning i en selvstændig gårdsenhed. Huset ligger så langt fra alle andre huse på udgravningen, at det næppe tilhører samme gårdsenheder som de andre.

K3

Lille treskibet hus, repræsenteret ved to par tagbærende stolper. Stolperne er ensartede, bevaret i dybder af 17 til 30 cm. I det vestligste par ses stolpespor. Huset er ikke et firstolpeanlæg, men et lille, aflangt treskibet hus, efter størrelsen oplagt en økonomibygning. Det kunne være en satellit til K4.

Den tagbærende konstruktion måler 2,90 gange 2,05 meter, så hvis væggene stod 1,20 meter ude fra denne, målte huset 5,30 gange 4,45 meter, med et gulvareal på knap 24 kvadratmeter. Det er rimeligvis en bygning i samme gårdsenhed som husene K4 og K5.

Hus K4 fra vest.

Hus K4 og K5 fra syd.

Hus K4 lå i direkte forlængelse af hus K5.

Hus K4 og K5 fra vest.

K4

Lille hus, repræsenteret ved to par tagbærende stolper. To af de fire stolper er udskiftet i husets brugstid. I profil er stolpehullerne ganske ensartede. Det er muligt, at også A187 er del af dette hus. Vi savner en partner til dette stolpehul, men denne kan være tabt, da vi var nødt til at afgrave noget hårdere på det relevante område. Hvis A187 er del af huset, består den tagbærende konstruktion af tre par, og da kan huset være en lille hovedhus.

Huset ligger i direkte forlængelse af K5, og det er indlysende, at der må eksistere en relation mellem de to strukturer. En oplagt mulighed er, at K5 er hovedhuset i en gård, og K4 er en satellit til denne. På andre lokaliteter ser vi eksempler på, at ældre bygninger er erstattet af nyere, opført i direkte forlængelse af de ældre, men da er de to bygninger normalt lige store. Også K3 tilhører rimeligvis denne gård. Det er umuligt at afgøre, om de to økonomibygninger K3 og K4 har været i brug samtidigt.

Den tagbærende konstruktion dækker et areal på 7,20 gange 2,65 meter. Hvis væggene stod cirka 120 cm ude fra denne, målte hele huset cirka 9,60 gange 5,00 meter, med et gulvareal på 48 kvadratmeter. Størrelsen er typisk for ældre jernalders mindre økonomibygninger.

I stolpehul A185 er fundet oldtidskeramik (X185/1), der rimeligvis daterer husets opførelse.

K5

Stort treskibet langhus. Den tagbærende konstruktion er repræsenteret ved fire par stolper, og desuden er der fundet to sandsynlige vægstolper fra dette hus. Alle de tagbærende er meget ensartede i snit, vægstolperne er, ikke overraskende, mere overfladiske. Vægstolperne er bevaret i så ringe dybde, at det er meget troligt, at andre vægstolper er gået tabt ved pløjning. Huset ligger højt oppe på bakken, hvor muldlaget i dag er tyndest, og pløjningen nok har været hårddest.

Den indtrukne vestgavl kan måske antyde en datering til sen romersk eller tidlig germansk jernalder. Hvis den tagbærende konstruktion målte 9,25 gange 2,85 meter, og væggene stod cirka 120 cm ude fra denne, målte hele huset cirka 11,65 gange 5,25 meter, med et gulvareal på cirka 61 kvadratmeter, et typisk mindre beboelseshus fra ældre jernalder. Der er næppe tvivl om, at dette var hovedhuset i en gårdenhed, der også omfattede økonomibygningerne K3 og K4.

Der er fundet en dekoreret lerblok fra førromersk jernalder i det nærliggende anlæg A204, men selvom dette anlæg ligger midt mellem de tre bygninger, er det næppe samtidigt med dem.

K6

Treskibet langhus. Huset er meget dårligt bevaret. To stolper kunne ikke erkendes, en tredje er kun usikkert identificeret under grube A253. Alligevel viser de påviste stolpehuller, at den tagbærende konstruktion målte mindst 10,25 gange 3,50 meter. Hvis væggene stod 1,20 meter ud, var husets gulvareal 12,75 gange 5,90 meter, 75 kvadratmeter, et beskedent, men bestemt ikke urimeligt areal for et beboelseshus i ældre jernalder.

K7

Firstolpeanlæg. En stolpe, A282, er muligvis skiftet ud. I profil er de fire stolpehuller ganske ensartede, to med mørk fyld og et tredje

Hus K5 fra syd.

Hus K5 fra vest.

Hus K6 fra vest.

med kulstykker og mulig tørveaske. Dette kunne tyde på, at huset er opført nogenlunde samtidigt med de store gruber på felt 4 og felt 5, som også indeholder tørveaske i fylden. Firstolpeanlæg tolkes traditionel som lette lader (staklader, med tag, men uden vægge). De tre firstolpeanlæg i felt 4 ligger på række, og der er næppe tvivl om, at de er opført samtidigt og har fungeret som en enhed. Vi savner en hovedbygning på felt 4, der kan forklare alle disse økonomibygninger (K7, 8 og 9).

Den tagbærende konstruktion dækkede et område på 2,90 gange 3,00 meter.

K8

Lille hus eller firstolpeanlæg, repræsenteret ved to par tagbærende stolper. En stolpe (A271) kan være del af et hegn mellem K7 og K8 og dermed vise, at de to bygninger er samtidige. De fire stolpehuller i dette hus er noget uhomogene. Hvis huset er et lille, aflangt treskibet hus, er det efter størrelsen oplagt en økonomibygning.

Den tagbærende konstruktion dækkede et område på 2,60 gange 3,00 meter.

K9

Lille hus eller firstolpeanlæg, repræsenteret ved to par tagbærende stolper. En stolpe (A271) kan være del af et hegn mellem K7 og K8 og dermed vise, at de to bygninger er samtidige. Hvis huset er et lille, aflangt treskibet hus, er det efter størrelsen oplagt en økonomibygning. Inden for K8 ligger en lille brandgrube, som ikke nødvendigvis er samtidig med huset (A348).

Den tagbærende konstruktion dækkede et område på 3,00 gange 3,10 meter.

K10

Muligt hegn, repræsenteret ved tre eller fire stolper. De fire stolper står på række, de tre af dem med en regelmæssig indbyrdes afstand, den fjerde langt fra de andre. Vi har eftersøgt en parallel stolperække uden resultat, og stolperne er så små og uanselige, at de ikke kan udlægges som et toskibet hus. De fire stolpehuller er ganske ens i fyld, men varierede i nedgravning, idet A378 er væsentligt dybere end de andre. A372 ligger ikke helt på linje med de tre øvrige, men det er ikke ukendt, at oldtidshegn kan have et buet forløb.

Hegnet strakte sig over knap seks meter.

Husene i sammenhæng

For at forstå bebyggelsen på Gl. Toftegård bedre, må vi se på husene i sammenhæng.

K1 lå helt isoleret på denne udgravning, nede i det sydøstlige hjørne. Det betyder selvfølgelig ikke at huset lå isoleret i oldtiden, kun at vi ikke kan vide, hvad der lå længere mod syd og øst. Da K1 er en lille økonomibygning, har der sandsynligvis ligget en hovedbygning i nærheden. Også K2 lå tilsyneladende isoleret, i udgravningens vestlige udkant. Her gælder samme forbehold.

Hus K3, K4 og K5 lå derimod sammen, i felt 2. Den lille økonomibygning K4 og det store hovedhus K5 ligger helt oppe mod feltets nordlige kant, meget præcist i forlængelse af hinanden. Der er næppe tvivl om, at disse to huse er samtidige og tilhører samme gårdsenhed. I samme felt, længere mod sydvest, fremkom K3, endnu en lille økonomibygning, muligvis fra samme gård. De

Hus K6 fra syd.

Hus K6 fra vest.

Hus K6 fra syd.

Hus K6 var dårligt bevaret. På foto 90 og foto 91 ses alle de rekonstruerede stolper markeret, på foto 92 og 93 de, vi faktisk kunne observere. De manglende stolper er ødelagt af mellemstore gruber.

tre huse er omgivet af gruber. De fleste af gruberne i felt 2 var små og overfladiske, men der fremkom et par store gruber. I en af disse (A204) fandt vi resterne af en dekoreret ildbuk, en genstandstype, der er særegen for førromersk jernalder.

Hus K6 lå i felt 3, øst for felt 2, omgivet af et stort antal gruber. K6 er ganske dårligt bevaret, og delvist ødelagt af senere gruber, men dimensionerne viser, at dette er en hovedbygning, som K5. Det er muligt, at de to huse repræsenterer to faser af samme gård. Næsten alle gruber i felt 3 er ganske overfladiske, og der er ikke klart, hvilket formål de tjente: det lokale ler er kalkrigt og dårligt egnet til keramik og lerklining, det er ikke muligt at grave vandhuller så højt i terræn, og hullerne synes ikke anvendt til affaldsdeponering. Alligevel er der mange små og mellemstore gruber i området.

De tre nordlige felter omfatter altså fem bygninger fra mindst tre forskellige gårdsenheder. Det er meget muligt, at disse repræsenterer flere faser, og alle tre enheder kunne være én gård, der er flyttet tre gange.

De tre små bygninger K7, K8 og K9 ligger på linje, og mellem to af dem står en enkelt stolpe, der kunne indikere et hegn fra bygning til bygning. Der er næppe tvivl om, at de skal tolkes sammen, og det er rimeligt at antage, at de alle er samtidige. Ingen af de tre bygninger er så store, at vi rimeligt kan tolke dem som hovedbygninger. De må i stedet være økonomibygninger til en gård, der lå udenfor felt 4. Det er lidt overraskende: i lyset af de tidligere udgravninger kan vi med stor sikkerhed sige, at hovedbygningen ikke gemmer sig i nærheden. Feltet rummer også et kort hegn (K10). Hegnet ligger isoleret, ganske fjernt fra de tre bygninger og de store gruber, og har ikke nødvendigvis noget med dem at gøre. Det kan være århundreder tidligere eller senere.

Ud over huse og hegn rummede felt 4 et stort antal gruber. Af særlig interesse er her tre grubekomplekser, i nordøst, i vest og cirka midt på feltet. Her har jernalderens mennesker igen og igen gravet store huller, tilsyneladende uden ret meget planlægning eller system. I flade og snit er disse anlæg komplekse, og giver det indtryk, at de gamle dele af kompleksene var opfyldt, inden de nyere blev gravet. Ingen af disse gruber er meget dybe, og det er vanskeligt at forklare dem som for eksempel materialetagningsgruber eller affaldsgruber. I grubekomplekset midt på feltet fremkom desuden et mærkeligt fund: to kar, tilsyneladende nedsat hele, fyldt med dyrekogler. Det ene af disse kar var nedsat med bunden i vejret.

I flere af de store gruber var fylden rødbrun og løs, tilsyneladende iblandet tørveaske (se nedenfor).

I felt 5 fremkom et stort antal gruber. Disse viste sig overraskende afvigende fra de gruber, vi normalt ser på jernalderpladser: de fleste havde ingen intern lagdeling, og mange var ganske overfladiske. I tre gruber på felt 4 og ti gruber felt 5 var fylden meget løs, meget rødbrun, og tydeligt meget tørveholdig (A18, A138, A192, A223, A262, A278, A284, A613, A388, A392, A393, A394, A398, A401 og 402). Vi tolker dette element som tørveaske eller omlejret, opblandet tørv. Der var let adgang til tørv syd og nordøst for undersøgelsens areal, og vi ved fra andre lokaliteter, at tørv var en ressource, jernalderens mennesker lejlighedsvist udnyttede. Det er sandsynligt, at flere gruber på felt 4 og felt 5 har stået åbne i en periode, hvor man også brændte tørv lokalt, måske i forbindelse med specialiserede aktiviteter som keramikbrænding. Det er muligt, at de overfladiske gruber er gravet og hurtigt genopfyldt i

Hus K7 fra syd.

Hus K7 fra vest.

Hus K8 fra syd.

forbindelse med disse aktiviteter.

Felt 4 og fem 5 kan ikke tolkes som beboelsesområder. I stedet er de områder udnyttet til produktionsaktiviteter, der var komplicerede nok til at kræve gruber og små bygninger, men ikke så arbejdskrævende, at det gav mening, at flytte aktiviteterne op til gårdene. Det er muligt, at den lette adgang til tørv lige syd for felterne var et væsentligt, lokaliserende element. Måske har man skåret tørv i mosen mod syd, og tørret og lagret tørvene på de tørre områder i felt fire og fem. Bygningerne K7, K8 og K9 kunne da være halvtage eller skure, der skulle skærme tørvene mod regn.

De andre anlæg

Ud over husene undersøgte vi omkring 350 større og mindre gruber. Nogle af disse fortjener særlig omtale, fordi de kaster mere lys over bebyggelsen.

I felt 2, vest for K3 og syd for hus K4 og K5, fremkom grube A204. Gruben er stor og dyb (diameter 500 cm, dybde 106 cm), og profilet viser to største dybder. Der tale om to nedgravninger, begge med stejle sider og flade bunde. Dette er rimeligvis to gruber, men tilsyneladende har de stået åbne samtidigt, da fyld 1 dækker begge i stor dybde. Fylden er brungråt, let sandet ler. Gruben er sandsynligvis gravet som lertagningsgrube, måske til byggeri. Nede i grubens bund fremkom en dekoreret ildbuk, en genstandstype, der er meget typisk for førromersk jernalder. Desværre er ildbukke ofte ganske dårligt brændt, og desværre fandt vi denne med gravemaskinen, så den har taget skade. Alligevel har den arkæologisk kildeværdi: ildbukken viser, at gruben er væsentligt tidligere end husene (grube 500 til 1 f.v.t., huse cirka 1 til 400 e.v.t.). Også i felt 2, mellem grube A204 og hus K2 fremkom A193, en typisk kogestensgrube. Gruben er overfladisk (diameter 181 cm, dybde 34 cm), fyldt med mørk gråbrun, meget leret muld, og derunder ildskørnede sten og kogestensgrubefyld af sod og trækul, opblandet med mørk gråbrun, meget leret muld. Vi mener, at kogestensgruber fungerede som jordovne: man varmede sten i bål, og lagde de varme sten i bunden af hullet. Ovenpå stenene lå et beskyttende lag af strå, og derover maden, og det hele blev lukket med mere strå og et lag jord. I sådan en ovn kan man lave mad i omfang, der er umulige i lerkar, så kogestensgruber kan være knyttet til de sociale sammenhænge, hvor mange mennesker samlede sig på ét sted. Kogestensgruben dateres typisk til yngre bronzealder, altså flere hundrede år før husene på Gl. Toftegård, og det er også typisk, at de ligger isoleret fra samtidig bebyggelse. Her ser vi derfor landskabets genbrug. Bronzealderens mennesker har holdt deres sammenkomster på åben mark, og århundreder senere har jernalderens mennesker bygget i det, der før var tomt land.

De tre huse ligger i den vestlige del af felt 2. I den østlige del er der masser af aktivitet i form af gruber, men ingen sammenhængende strukturer, og selvom nogle af disse gruber er meget store i fladen, er de ganske overfladiske.

I felt 3, omkring hus 6, lå endnu en samling overfladiske gruber. Vi snittede 25 små og mellemstore gruber i dette område, uden at blive meget klogere på, hvorfor fortidens mennesker havde så travlt med at grave huller her. Ganske som i den vestlige del af felt 2 virker indsatsen mærkeligt halvhjertet. Intet tyder på en særligt målrettet indsats for at grave materiale op, eller lægge affald ned. Et par af gruberne ligger i samme område som hus K6, og her kan vi se, at disse gruber er senere end huset.

Hus K8 fra vest.

Hus K9 fra syd.

Hus K9 fra vest.

I felt 4 fandt vi tre små økonomibygninger og et hegn. Desuden afslørede feltet et stort antal gruber, fordelt på tre store grubekomplekser i nord, vest og syd, og et antal spredte smågruber. I den store grube A138 fremkom to store kar (X138/1, X138/2). Det første kar var nedsat med randen nedad, og altså med bunden i vejret, og fyldt med knogler fra et stort dyr (ko eller hest). Bunden var ødelagt, og jorden inde i karret var så kompakt, at det er mit indtryk, at den må have været ødelagt i en årrække før udgravningen, men den var rimeligvis intakt, da karret blev nedsat. Det andet kar stor retvendt, med bunden nedad, og indeholdt mere blandede knogler af større og mindre dyr (muligvis ko og får). Dette er en eller anden form for symbolsk, sturktuel deponering. Et tilsvarende fund af et kar, nedsat med bunden i vejret og fyldt med dyrekno­gler, kendes fra Jægerbakken ved Veksø, cirka syv kilometer sydøst­på, hvor Søren A. Sørensen udgravede en grube i 2003 (se P. Stenalt, "Et hul i jorden", *Aktuel arkæologi* 4, 2004). Det er fristende, men også utilfredsstillende at tolke dette fænomen som "kult". I hvert fald synes der at være tale om en lokal særs­kik. Gruben var stor i fladen, men overfladisk (diameter 580 cm, dybde 42 cm), og fylden var usædvanlig: den bestod af rødbrunt, let sandet ler med meget løs struktur, sandsynligvis domineret af tørveaske.

I felt 4 fremkom tre små økonomibygninger og et hegn (hus K7, K8, K9, hegn K10), og tre store grubekomplekser. A234 er typisk for disse. Komplekset er stort (største diameter 445 cm, største dybde 62 cm) og i profilet ses flere adskilte, velfr­grænsede nedgravninger med skrå sider og flad bund. De er forenet i toppen, og da der er ikke tydelig stratigrafi imellem disse forskellige nedgravninger, kan de alle have stået åbne samtidigt. Gruberne kan være materialetagningsgruber, gravet for at få adgang til ler. Fylden er tydeligt delt i flere lag: øverst en muldprop af gråbrunt, let sandet ler iblandet pletter af undergrund, derunder grubefyld af mørkt gråbrunt, let sandet ler, og nederst et tyndt jockelag af blandet undergrundsmateriale og gråbrunt, let sandet ler. Undergrunden består af brungult, meget sandet ler. I gruben er der gjort fuld af dyrekno­gler og keramikskår, som viser at den sidst i sin brugstid blev brugt som affaldsdeponering. Keramikken antyder en datering til ældre jernalder. Den rimelige tolkning af grubekomplekset er derfor at jernalderens mennesker over længere tid gravede flere relativt dybe huller i jorden i samme område, og at disse sent i deres brugstid stod åbne og da blev fyldt med husholdningsaffald, for så til sidst at blive helt forladt, pløjet over, og dækket af muld.

Vi er ikke sikre på, hvorfor folk gravede så mange huller her. Det er muligt, at de gravede efter ler, men det lokale ler er meget sandet, og ikke særligt velegnet til keramik eller lerklining, og de kunne finde ler tættere på husene, der ville være lige så godt til byggeri.

Vi åbnede felt 5 for at undersøge en stor forekomst af gruber, og feltet rummede ingen egentlige strukturer. Et antal af de gruber, vi havde blotlagt delvist under prøvegravningen, viste sig at hænge sammen med hinanden, da vi fik blotlagt dem i deres helhed. Derved gav felt 5 et meget bedre overblik over hvad der foregår i området. Midt i feltet ligger A387, en stor, naturlig sænkning. Vi undersøgte et tværsnit gennem denne, og konkluderede, at alle lag kunne forklares ved at sænkningen har stået som vådbund og stille og roligt var vokset til, uden nogen væsentlig menneskelig påvirkning. Derimod har jernalderens mennesker gravet mange gruber øst for sænkningen. Fælles for disse er, at de i profil var påfaldende ukomplicerede. Modsat det mønster vi ser på de fleste andre jernalderpladser, har hver af disse gruber typisk kun én fyld, hvilket

Hegn K10 set fra nord

Hegn K10 set fra vest

Snit gennem A204, set fra sydøst. Det lyse, brungule ler er undergrund, det mørkere gråbrune muldede ler er genopfyldning i anlægget. Da der ligger lys undergrund ovenpå mørk fyld i bunden, kan vi se, at dette undergrundsler er forstyrret. Den rimelige tolkning er, at både den mørke fyld nederst og undergrundsmaterialet ovenpå denne er nedstyrtet fra siderne. Hullet har sandsynligvis stået åbent i nogen tid (dage, måske uger), mens man gravede ler op til byggeriet. Herefter er det forsegle­ret hurtigt af et homogent muld­lag, øverst i gruben.

tyder på, at der kun er foregået én aktivitet: gruben er gravet, og derefter forladt meget hurtigt. Især i nordøst var fylden løst og tørveholdig. Gruberne er ikke særligt regelmæssige.

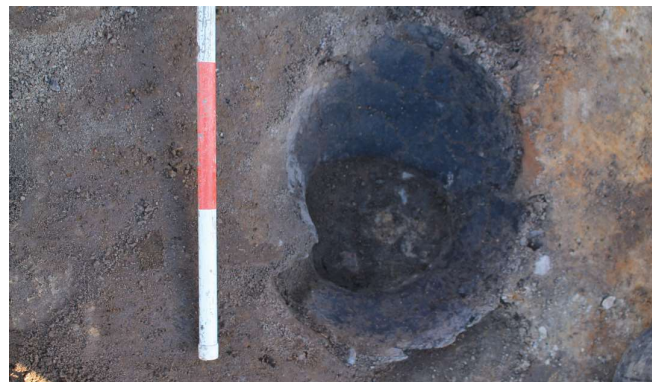
A17 er ganske repræsentativ: anlægget er registreret i prøvegravningen, fordi der var fund af dyreknoget fra fladen, men undersøgt i den egentlige udgravning. Profilsnittet viser, at A17 reelt er to gruber, den nordligere 740 cm lang og 84 cm dyb, den sydlige diameter 166 cm, land og 62 cm dyb. I profil har den nordlige grube stejle sider og uregelmæssig bund, mens den sydlige har stejle sider og rund bund. Den nordlige er sandsynligvis skabt ved flere nedgravninger efter hinanden, den sydlige snarrest ved en enkelt nedgravning. Fylden er delt i to lag, øverst gråbrun, sandet, leret muld, derunder mørkt gråbrunt, let sandet ler, og undergrunden er brungult til lyst brungult ler. Fundene omfatter keramik, flintafslag og dyreknoget. Keramikken er af særlig interesse: under udgravningen fremkom en stor, sammenhængende flade af keramik, over 30 gange 30 cm, der må tolkes som et sideskår fra et af jernalderens store forrådskar. Det er desværre typisk for disse, at de er ganske dårligt brændt, og i A17, som så ofte før, kunne skåret ikke optages intakt. Det flagede og smuldrede til stumper på få centimeter, så snart vi prøvede at løfte det. Skåret viser, at gruben har været brugt til deponering af affald. Jernalderens mennesker gjorde ikke ret meget ud af dagrenovation, og typisk finder vi deres keramik lige op og ned af husene, tilsyneladende fordi de kasserede den, der hvor den blev brugt. Når skåret ligger her, ganske langt fra den nærmeste erkendte gård (i felt 2), tyder det derfor på, at forrådskarret blev brugt her og gik i stykker under brugen. Måske hentede gården rent vand i de lavtliggende områder.

Et andet anlæg, som skal nævnes her er A399. Det blev delvist blotlagt og registreret i prøvegravningen, helt blotlagt og registreret igen i den egentlige udgravning. Anlægget er en stor grube, 285 cm lang og 60 cm dyb, med stejle sider og flad bund. Der er kun én fyld, mørkt gråbrunt, meget muldet, tørvet ler. Undergrunden er hvidgult ler. Under den egentlige udgravning fremkom et fund, cirka 30 cm under overfladen: et plastikskilt med parkeringsforbud. Dette må dateres inden for de sidste få år. Det må være nedkastet i det snit, vi gravede i prøvegravningen. Snittet var styrtet sammen, inden den egentlige udgravning begyndte, og skiltet derved endt begravet i en grube, der er gravet i jernalderen men åbnet igen i 2016 (af os). De eneste andre fund fra dette anlæg er dyreknoget, der efter patineringen er meget ældre end plastikskiltet.

Ud over de fem felter afslørede prøvegravningen to andre områder med oldtidsaktivitet: dels omkring hus K1, dels i grøft 34, syd for den egentlige udgravning, hvor vi fandt en lille samling gruber. Hus K1 lå isoleret, og der har ingen andre interessante anlæg i nærheden. I grøft 34 fremkom et meget muldet, tydeligvis recent fyldskifte og tre gruber. Ved første afrensning var det ikke klart, om alle tre gruber var gruber eller eventuelt store stolpehuller, så vi lavede en lille udvidelse omkring dem. Udvidelsen og profilsnittene tydeliggjorde, at alle disse anlæg var gruber, ikke stolpehuller. Alle de tre gruber har ensartede, relativt komplekse opfyldningshistorier, samme typer fyld og sammenlignelige former, så de kan rimeligvis tolkes som samtidige og sammenhørende. Fund af oldtidskeramik i ét af disse af disse anlæg bekræftede, at de er fortidige. Ud over keramik rummede gruberne en del trækul og flere dyreknoget (meget dårligt bevaret, på grund af den lokale jordbund), og et enkelt forstenet søpindsvin. Ud fra keramikken er

Figur 29 foto 29 A193 kogestensgrube fra sydøst.

A138 blev afdækket i prøvegravningen, men undersøgt i den egentlige udgravning. I anlægget fremkom to store lerkar fra jernalderen, nedsat hele, fyldt med dyreknoget.

A17 blev afdækket i prøvegravningen, men undersøgt i den egentlige udgravning. I anlægget fremkom en karside som smuldrede under optagning. Fotografiet viser, at stykker op til 30 gange 30 cm var hele, da keramikken blev nedlagt, men jernalderkeramik er ofte så dårligt brændt, at det bliver helt opløst i lerjord.

det rimeligt at datere disse gruber til jernalder. I den nærværende undersøgelse har vi ikke påvist genkendelige oldtidshuse i nærheden af disse gruber, indenfor prøvegravningens område, men det er meget sandsynligt, at en sådan bebyggelse kan ligge lige uden for det undersøgte areal. Det er måske mest oplagt at knytte gruberne til de huse, der blev påvist vestpå under udgravningen Gl. Toftegård 2, men de kunne også knytte sig til en ukendt bebyggelse mod øst, i det område, ødelagt i ved vejbyggeri i det 20. århundrede.

Andre observationer

Et mosehul i nordøst

Prøvegravningen påviste et tørvelag i det nordvestlige hjørne af arealet, uden for det område, vi indstillede til egentlig udgravning. Hullet er cirka 45 m i diameter, og nogenlunde rundt. Det er lidt overraskende, at finde mosetørv på en så højtliggende skråning i terrænet: lavmoserne ligger mere typisk i bunden af dalstrøgene. Den mest rimelige forklaring er, at der her har ligget et dødishul, der er holdt permanent vådt af regnvand. Marken er tydeligvis drænet i moderne tid, og denne afvanding har fjernet mosehullet, men allerede før dette synes mængden af vand i hullet at have varieret over tid: der er lag, der må være afsat i åbent vand, altså i en lille sø eller dam, og andre lag, der er vokset i en mose, med dynd og tørv, men uden åbent vand. De mange velbevarede dyreknoget og grene i fylden hænger sammen med, at mosetørven har skabt et iltløst miljø, med gode bevaringsforhold for organisk materiale. Flere steder observerede vi et sandet lag med muslinge- og snegleskaller. Dette lag må være afsat i åbent vand. Tørvelagene stammer derimod fra perioder hvor dette vandhul voksede til i tørv, og blev til mose, uden de åbne vandhuller, bløddyrene fordrer. Nederst mod SV i grøft 4 tyder profillet på to episoder af åbent vand afbrudt af en episode af mose. De dyreknoget, vi fandt i tørven, stammer fra den periode, hvor vandhullet stod som mose. Da vi også fandt et ægfragment af en sleben flintøkse i dette lag, kan vi måske antage, at det i hvert fald delvis er fra neolitikum, men det kan naturligvis have stået åbent længere, og mit indtryk er, at knoglerne kunne være meget yngre. Disse knogler kan meget vel stamme fra vilde dyr, og siger derfor ikke nødvendigvis noget om menneskelige aktiviteter. Knoglerne ligger helt spredt, ikke som sammenhængende skeletter. Vi har kun observeret dyreknoget i vest, i grøft 26, men vi har ikke systematisk søgt efter dem længere øst på. Hvis de reelt kun findes i vest, kan det skyldes lokale, topografiske forhold. Selvom vi fandt bebyggelse lige vest for dette område (hus K6), fandt vi ingen oldtidskeramik i mosehullet. Negativ bevisførelse er altid sårbar, men umiddelbart ser det ud til, at interessen i mosehullet var meget begrænset i jernalderen. Derimod fandt vi jernalderkeramik i moseområdet syd for bebyggelsen, som ikke er undersøgt i samme detaljegråd.

Stenalderplads øst for udgravningen

På pløjemarken sydøst for den egentlige udgravning, øst for stien, opsamlede vi en del flintafslag og et enkelt fladehugget segl (X0/2). Dette er en genstandstype, der er karakteristisk for yngre bondestenalder og ældre bronzealder. Hvis øksefragmentet fra mosehullet lige nordfor stammer fra samme boplads, er den oplagte datering yngre bondestenalder (cirka 2800 til 1800 før vor tidsregning). Under prøvegravningen trak vi en kort grøft lige øst

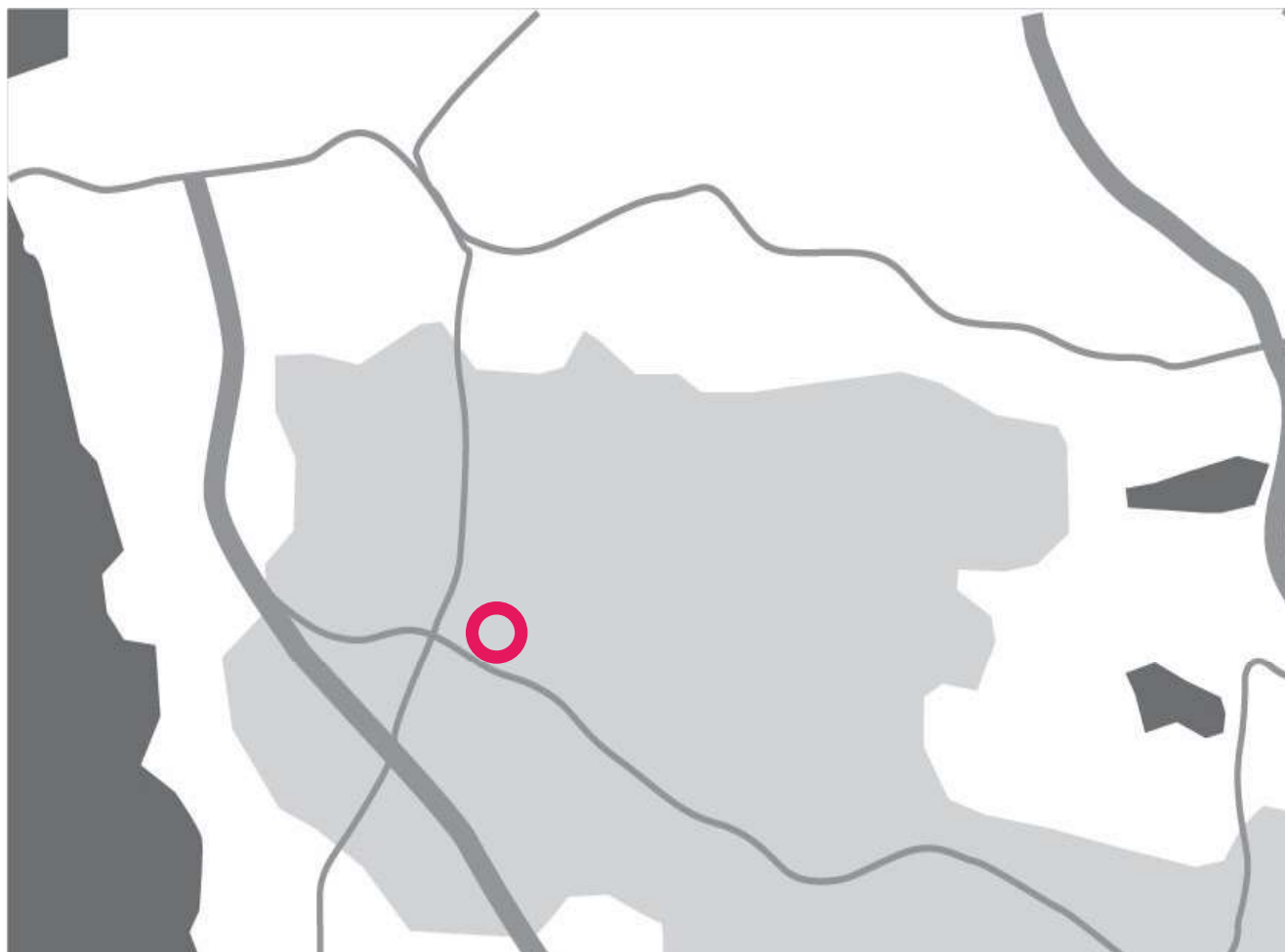
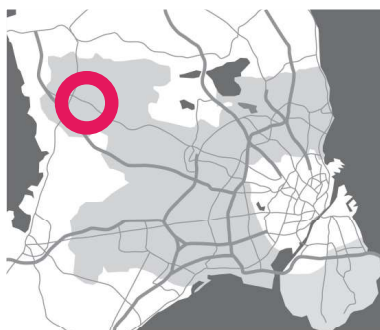
Moderne plastiksilt med teksten "Parkering forbudt – Parkering ved stationen eller ovenpå Føtex. No parking – Parking by the station or atop Føtex". Skiltet er fundet i grube A17, men er først endt der efter prøvegravningen i efteråret 2016. Gruben er meget ældre.

Flintsegl (X0/2), løsfund fra marken lige øst for udgravningen. Den lige kant er æggen, med fine takker, der tillader seglet at skære bedre. Den krumme side har siddet fast i et skaft, lavet af en krumvokset gren.

for stien, så tæt på stenalderfundene som vi kan komme inden for denne udgravnings rammer (grøft 61), men denne afslørede kun ét genkendeligt, forhistorisk anlæg (A41, grube). Det er sandsynligt, at stenalderbopladsen ligger lidt længere østpå, ude på marken.

År f./e. Kristus

Resultater fra udgravning

2000

Historisk tid

- o Golfbolde og parkeringsforbudsskilt

1000

Vikingetid

- o Hus K1

Jernalder
500 f. Kr.-850 e. Kr.

- o Hus K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8 og K9, hegn K10, gruber

0

- o Ildbuk, grube A204

Bronzealder
1800-500 f. Kr.

- o Kogestensgrube A193

1000

2000

Bondestenalder
4000-1800 f. Kr.

- o Fladehugget segl og andre flintgenstande

3000

4000